

Andreopponent: professor Steinar Gimnes, Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet, Trondheim

I min “annenposisjon”, for å bruke Silje Solheim Karlsens begrep om Hjalmar Johansens posisjon, vil jeg kanskje feste meg ved noen andre ting ved prosjektet enn førsteopponenten, men siden vi er i samme båt, kan det også bli noen overlappinger. Jeg har hatt stor glede av å være med på reisen, både Frams ferd og ditt prosjekt. Du skriver godt og interessevekkende, noe som bekreftes av at jeg likte avhandlingen enda bedre ved andre gangs lesning enn ved første. Men det betyr ikke at jeg føler meg som en rent formalistisk opposisjonsfigur som rollen krever *skal* og *må* opponere, selv uten reelle spørsmål og innvendinger. *De* er der og noen av dem vil jeg ta opp her.

Du skriver om både saklitteratur og skjønnlitteratur. Om *Fram over Polhavet* og om *Nansen og Johansen* av Klaus Rifbjerg, som er den sentrale skjønnlitterære teksten i prosjektet ditt. Jeg tror du vil være enig med meg i de byr på ulike metodologiske utfordringer. Når det gjelder litterær analyse av fiksjonslitteratur, har vi et omfattende tilbud av metoder og teorier å ta stilling til, mens sakprosa - “analyse”, historisk sett, har vært redusert til innholdsreferat med kommentarer i ganske stor grad. Men i våre dager har det skjedd en vending mot sakprosaen i litteraturfaglige miljøer. Vi har i Norge bl.a. fått det store verket *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa* (2005) og Johan Tønnessons *Hva er sakprosa?* (2008), og nasjonalt og internasjonalt har det blomstret en sjangerteoretisk og tekstanalytisk forskningslitteratur de siste tiårene, som ikke minst gjelder sjølbioografien og reiselitteraturen. Det at Nansens *På ski over Grønland* har fått en plass i den nasjonale, litterære kanon, i en relativt nylig kåring, kan vel også sies å dokumentere denne vendingen. Sakprosaen har blitt *litteratur* og har dermed gjort seg analytisk og metodologisk interessant for litteraturvitenskapen.

I kapitlet “Ekspedisjoner som litteratur” skriver du at *historikerdiskursen* handler om *hva*, om hendelsene, mens *litteraturviterdiskursen* interesserer seg for hvordan, for det litterære ved fortellingene. I denne forbindelsen nevner du litteraturvitenskapelige studier av reiselitteratur, Anka Ryalls, Arne Melbergs og Jørgen Alnæs’, og skriver at du vil behandle sakprosaen *litteraturvitenskapelig*. Men jeg spør meg, og *deg*, om ikke en litt fyldigere drøfting av disse sjangerforholdene hadde tjent prosjektet ditt, siden det tar opp både fiksjonslitteratur og sakprosa. Om det ikke er en absolutt nødvendig kontekst, så tror jeg sikkert du har blitt konfrontert med de metodologiske spørsmålene jeg har reist. Vil du kommentere dette, som like mye er et savn i avhandlingen som en kritikk av den. Hadde avhandlingen tjent på en fyldigere litteraturhistorisk, sjangerteoretisk og metodologisk grunnlagsdrøfting? En drøfting som klarere hadde synliggjort de metodologiske valg du har gjort og ikke minst de problemer du har møtt?

I innledningen skriver du i et kapittel om “materiale og mål” for avhandlingen (15), at *Fram over Polhavet mest* peker seg ut blant Nansens bøker “fordi Nansens ekspedisjon er objekt for flere litterære verk”. Det kan synes som om det er de litterære verkene, og blant dem først og fremst Rifbjergs *Nansen og Johansen*, som har bestemt primært teksten, Nansens ekspedisjonsfortelling. Denne opplysningen krever en argumentasjon. Jeg spør meg, hvorfor er dette forholdet så viktig og hva gjør det så viktig? I et annet avsnitt, “Avhandlingas oppbygning (22-24)”, skriver du

at du vil legge hovedvekt på Rifbjergs “roman” fordi den er på et høyt litterært nivå og inviterer til “grundig analyse”. I tillegg til dette høye litterære nivået, som altså gjør den analytisk attraktiv, viser du til den *debatten* den skapte, om polarhistorien og om polarheltene, som avgjørende for valget. Det skulle tilsi at denne debatten ble et viktig motiv i analysen, men blir den det? Du hevder at “gjennom nærlesning og komparasjon kan man kaste nytt lys over de gamle ekspedisjonsberetningene samt sette Rifbjergs roman i sammenheng med den litteraturen den i utgangspunktet skriver seg opp mot og står i et intertekstuelte forhold til”. Denne argumentasjonen synes jeg er høyst problematisk og uklar fordi du ikke konkretiserer den. På hvilken måte kan Rifbjergs “vintereventyr” kaste “nytt lys” over ekspedisjonslitteraturen? Åpenbart ved sin forskjellighet. Ved å vise hva ekspedisjonslitteraturen *ikke* er, men ut over det?

Min kritikk omfatter også de andre skjønnlitterære bøkene som tematiserer Framferden; Aase Kristoffersens, Kåre Holts, Kyrre Andreassens, som får korte omtaler og som synes å være med mer for fullstendighetens skyld, for å vise Nansens tiltrekningskraft, enn for den intertekstuelle betydningen de får i avhandlingen.

Forholdet mellom teori og analyse kan ofte være et problematisk forhold i vitenskapelige arbeid. Problemet består gjerne i å integrere teorien i det analytiske arbeidet, slik at de to delene av avhandlingen blir gjensidig avhengige av hverandre. Din teoretiske ramme er relativt kort. Det gjør at forholdet mellom teori og empiri er lett å se; du tar opp viktige aspekter som blir sentrale i analysen av *Fram over Polhavet*. Du nevner bl.a. det *sublime* som *en viktig kategori* for polarlitteraturen; det *sublime* knyttet til naturen og naturopplevelsen. Jeg er enig med deg i det og holdningen til naturen er da også et viktig motiv, både kvantitativt og kvalitativt, i Nansens fortelling. Men i hvor stor grad bruker du begrepet “det sublime” i analysen? Du nevner det i kapitlet om polarlandskapet (93), men det blir vel aldri noe produktivt begrep i analysen?

Sjangerspørsmålet er nødvendigvis viktig i denne avhandlingen og du drøfter det da også, særlig med utgangspunkt i sjangeren *reiselitteratur* og denne sjangerens konvensjoner og leserforventninger, knyttet til kravene om både *troverdighet* og *underholdende* historie. Du kommer litt inn på Poul Behrendts *Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse* (2006), og hans kommentar til *dagboka*, som omfatter spørsmålet om identitet og samtidighet mellom hovedperson, forteller og forfatter, og spørsmålet om dens “upålitelige karakter”: Den kan være endret, og skrevet ut fra erindring heller enn direkte avskrift. Hvor sannferdig er “erindringformens retrospektive bakklogskab”? Spør du, med Behrendt.

Men likevel, *analytisk* lar du disse viktige synspunktene ligge i ganske stor grad.

Det jeg savner i din sjangerdiskusjon, er noe mer utfyllende om dagboka. Dagboksnotatene til Nansen er vel det viktigste materialgrunnlaget i teksten, men *Fram over Polhavet* er ingen dagbok. Det er en ekspedisjonsberetning. Det er snakk om to ulike fortelleperspektiv. All skrift er ‘utsatt’ i forhold til hendingene skrifta beretter om, men dagboka har et kort retrospektivt perspektiv, og skifter fra dag til dag, mens ekspedisjonsberetningen er skrevet etter at ekspedisjonen er avsluttet, og skapt og redigert ut fra et langt mer fastliggende, retrospektisk perspektiv og ut fra mer overordnede interesser og holdninger. Sjøl om det kan være vanskelig å redegjøre konkret for dette forholdet i teksten, mener jeg avhandlingen ville tjent på

at du hadde gjort forholdet mer synlig og viktigere i framstillingen. Ekspedisjonsfortellingens fortelleperspektiv likner jo sjølbioграфиens, noe du også gjør klart. Sjølbioграфиен skildrer en fortid som 'lever' i erindringen, og *skaper* denne fortiden ut fra *nåtidens* behov og interesser. Ekspedisjonsfortellingen er nok bundet til dagboksnotatene, ved siden av erindringen, men det *skapende* aspektet, bestemt av nåtidens interesser, er også viktig.

Du kommer et sted inn på det narratologiske skillet mellom dagboksfortelling og ekspedisjonsfortelling; det jeg påsto jeg savnet. Du kaller det forholdet mellom en "uredigert stemme fra dagboka vs en konstruert forteller som har redigert fortellinga i etterkant. Du gir også dette spennende analytiske implikasjoner: De mytologiske referansene stammer fra den redigerende forteller, skriver du, mens de følelsesladde utbruddene kommer fra dagboksskriveren. Jeg hadde ønsket at du hadde fulgt dette sporet grundigere og lengre i teksten.

Når det gjelder sjølframstillinga i boka, hører du også to stemmer: *En* nøktern, objektiv og *en* drømmende, usikker og lengtende. *En* vitenskapelig og *en* "sentimental og romantisk". Kan disse to stemmene også knyttes til de to fortellerperspektivene? Og hva slags funksjon har de?

Undergraver det "sentimentale" sjølv heltebildet? Eller er det en tilsiktet strategi som vil gjøre heltebragden enda større? Du stiller dette spørsmålet og i fall svaret er ja, vil det sentimentale og romantiske inngå i heltebildet – uten at du kommenterer det videre. Kunne ikke heltebildet i framstillinga vært gjort mer nyansert?

Du skriver gode og poengterte presentasjoner av Nansens bøker *Nord i Tåkeheimen*, *På ski over Grønland* og *Blant bjørn og sel* der du også kommer inn på forholdet mellom *nå og da-perspektivet*, som jeg savnet grundigere behandlet i *Fram over Polhavet*. Du gir også et klart bilde av Nansens prosjekt, og bok, dets bakgrunn i "Jeanette-ekspedisjonen" (1979-81) og funnet av ting fra Jeanette på Grønlands sørspiss.

Så følger et kapittel om resepsjonen (5 sider), som redegjør for utgivelsen i hefter og om en begeistret mottakelse. Det siterte resepsjonsmaterialet er fra danske *Politiken*, *Danebrog* og *Berlingske tidende*. Sitatene er interessante. De framhever det *medrivende* i framstillinga, stemninger utenfor det hverdagslige, som gjør boka *overlegen* overfor "*digtede*" bøker. *Danebrog* kaller Nansen en "virkelig Digter" og knytter karakteristikken til "storslaaede Naturskildringer, til iakttakelseevnen og de plastiske situasjonsbildene og den ekte menneskelige lyrikk. I *Danebrog* blir Nansen jamført med og satt over samtidens norske skjønnlitteratur, som blir knyttet til "Knejpeliv paa Grand Hotel og af syg Kjærlighed paa Carl Johan". Altså Nansens friskhet og sunnhet mot Hans Jægers dekadanse. Du nøyer deg med dette danske samtidsmaterialet og når du kommenterer det, bruker du vår tids blick på oppdagerlitteraturen. Du refererer Riffenburgh (1993), som understreker hvordan oppdagerne ble helter og symbol for nasjonal, kulturell storhet og at deres litteratur appellerte til en vid, snarere enn et smalt publikum. Noen samtidsresepsjoner ser altså på Nansens bok som litteratur. Erttertida har i mindre grad gjort det, men først og fremst vurdert boka som *polarhistorie*, som en historisk og nasjonal begivenhet.

Du never to unntak: Tallak Moland (2000), som interesserer seg for maskulinitetsforestillinger og finner det i stor grad i Nansens framstilling, og litteraturviteren Jørgen Alnæs, som ikke skriver om *Fram over Polhavet*, men *Paa*

ski over Grønland og som kritiserer bokas upersonlige stil. Men *Fram over Polhavet* har, mener du, og med rette, personlig fortellestil og et lidenskapelig og sterkt forhold til naturen. Du er kritisk til Alnæs og slutter resepsjonskapitlet med kritikken av han, men uten at du gir noen sammenfattende vurdering av, eller overordnede perspektiver på resepsjonen.

Trolig i likhet med deg, mener jeg at resepsjonen av *Framferden* er viktig og interessant i ditt prosjekt og derfor hadde jeg ønsket meg en *teoretisk grundigere* og en *tekstlig større og mer strukturert* framstilling av den. Samtidsresepsjonen ville gitt oss samtidas forventningshorisont og vurdering av sjangeren og dens mening om realiseringen av den i verket. Materialet ditt burde vært mer omfattende for å kunne danne seg et bilde av denne *da-horisonten*. Jeg ville vitenskapeliggjort resepsjonsstudien gjennom en grundigere drøfting av samtidspublikummets mottakelse av og forventningshorisont til verket. I hvor stor grad er det *nasjonale, det nasjonsbyggende, det politiske og det maskulint heroiske en del av denne forventningshorisonten?* (En slik analyse ville for eksempel innebære Jauss' sentrale resepsjonsverktøy). Og i lys av den nasjonale funksjon du tilskriver *Fram over Polhavet*, ville jeg gått langt grundigere inn på den norske resepsjonen.

Du hevder at Nansen på de første sidene skaper en mytologisk ramme for verket, som kan forstås som en skapelsesfortelling for moderne polarutforskning og for nordmenn som polarhelter. (78). Et Seneca-sitat danner utgangspunkt: Den tid vil komme da "Thule ikke lenger er det yderste/blant landene". Og den tid skildrer Nansen: Da menneskeånden våkner og dens trang etter å bryte grenser og trenge inn i "polaregnes endeløse stilhed" (76). Videre peker du på at Nansen gjør vikingene, "de gamle nordmænd", til foregangsmenn, gjør eventyrlysten til et grunntrekk i den norske folkekarakteren, som rett nok "syknet" i dansketida, men som Nansen på nytt identifiserer seg med. Slik skaper han en vid ramme for sin beretning, gjennom en rekke intertekster, som både har *et allmennmenneskelig, et nasjonal-norsk og et personlig aspekt*. Dette er en relevant ramme for lesningen.

Nansens, eller rettere, tekstens intertekster er altså en viktig del av din fortolkningsramme, eller forståelsesperspektiv. Intertekstbegrepet definerer du, etter Genette, som "direkte tilknytningspunkter mellom tekster, i form av sitater og allusjoner". Denne forståelsen av begrepet plasserer det nært *allusjonsbegrepet*, og du veksler mellom begrepene intertekst og allusjon uten å skille dem fra hverandre i betydning. Som kapitteloverskrift (3.2.7) bruker du "Allusjoner". Allusjon definerer du med å vise til *Litteraturvitenskapelig leksikon* (107). I en litteraturvitenskapelig avhandling kunne en forventet en noe grundigere omgang med begreper. De defineres ikke grundig nok; det gjelder forholdet mellom 'allusjon' og det langt mer sammensatte 'intertekst' og det gjelder for så vidt også begrepet "sentimental", som du kunne ha presisert i forhold til en 'faglig' og 'hverdagslig' betydning. Dette skjemmer framstillinga på noen punkter, men trass i dette er allusjonskapitlet ditt både relevant og interessant.

Når det gjelder den funksjon tekstens allusjoner har, skriver du at de lar "Nansen framstå som en gjenfødt norrøn sagahelt" (107), at de gir "fortellingen troverdighet", setter den inn i en heltmodig nasjonal sammenheng og at den bidrar sterkt "i konstruksjonen av hovedpersonen i boka" (113). Tekstene det gjelder er balladen Åsmund Frægdegjeva, ei Håvamål-strofe, et Ivar Aasen-dikt, Edda-diktet Skirnismål

og Lord Tennyson- og Carlisle-vers. Sammenfattende kan en si at det er lett å se den motiviske eller tematiske forbindelsen til intertekstene. De skaper en horisont som allmenngjør Framferdens verdi-og følelsesgrunnlag; de kopler det norsk-nasjonale, det internasjonale og det idehistorisk allmenne i *en* horisont, *en* forståingsramme. De viser nok også Nansens litterære og kulturhistoriske horisont, som gir framstillingen kulturell kapital, eller autoritet.

Men er det ikke vel hardhendt å hevde at de lar “Nansen framstå som en gjenfødt norrøn sagahelt”? Går vi analytisk inn på disse intertekstene, vil vi se andre nyanser i komparasjonen mellom Nansens prosjekt og intertekstene, nyanser som gjør “gjenfødt norrøn sagahelt” til en noe bastant tolkning.

Nansen kommer flere steder inn på det å sprengre grenser, etter kunnskapstørsten og det uendelig søkende begjæret. I avslutningen av *Nord i tåkeheimen* beskriver han dette uendelige begjæret etter kunnskap slik: “ - menneskeånden selv, uavlatelig søkende, aldri stengt av noen grense, i evig jag, høyde etter høyde, dyp efter dyp – alltid videre, videre”. Dette kunne stått i en europeisk idehistorie, som uttrykk for *den vestlige modernitetens ånd*, den uendelige streben, som den finske filosofen Georg von Wright har kalt *faustisk*, altså med *Goethes Faust* som modell-figur. Nansens verk inviterer til mange *kon-tekster*, både litterære, bokhistoriske, politiske, nasjonsbyggende, men også en stor vestlig, idehistorisk kontekst. Det å skape en litterær, politisk og historisk ramme, er viktig i arbeidet med Nansens bokverk og det har du gjort, selv om jeg har vært kritisk til noen av dine tolkninger.

Jakta på isbjørn, hvalross, sel etc. fyller en vesentlig del av framstillinga. Dyra er en livsnødvendighet (maten), men også en del av naturen. Hva slags holdninger preger jakt-motivet og forholdet til villdyra? Jakta er en del av naturskildringa og holdninga til villdyra vel også en del av maskulinitetsmotivet? Det undrer meg at et så viktig motiv i *Fram over Polhavet* er så lite behandlet.

Men det jeg er mest usikker på i avhandlingen, er bruken av skjønnlitteratur som primærkilde. De korte omtalene av alle, er sjølsagt med for bl.a. å dokumentere at *Fram over Polhavet* har virket kreativt på flere forfattere, men uten at jeg syns de er intertekster som bidrar til forståelsen av Framferden. Og på den annen side er analysen av Rifbjergs *Nansen og Johansen* en omfattende og detaljert lesning som nok er god i seg selv, som litterær analyse av en psykologisk roman. En fiksjonsfortelling som har navnene felles med Nansen og Johansen i *Fram over Polhavet*, og som bruker noen av de ytre fakta ved ekspedisjonen, men som det er vanskelig å se har noen interessant sammenheng med *Fram over Polhavet* ut over det å skape en fiksjon av den ytre ramma. Det er som om du også har opplevd *legitimeringen av romanen* i prosjektet som noe problematisk, for du *gjentar flere ganger* at ditt perspektiv er å se Rifbjergs bok *i relasjon til* interteksten, Nansens *Fram over Polhavet* og Johansens *Selv-anden på 86.14*. (199). Eller formulert slik: “en lesning av romanen *opp mot* ekspedisjonsberetningene som tar for seg Framferden” (204). Eller: Studere “på hvilken måte Rifbjerg *skriver seg inn* i den eksisterende polardiskursen, primært diskursen om Fram” (ibid.) Eller: “Hvordan *forholder* romanen seg til den tradisjonelle polardiskursen som ble etablert i ekspedisjonslitteraturen etter Fram-ekspedisjonen?” Etter lesningen av din avhandling, sitter en likevel ikke igjen med et tydelig bilde av hva dette forholdet mellom fiksjon og ekspedisjonsfortelling er.

Kanskje er det fordi Rifbjergs bok forholder seg langt intimere til en psykologisk romanform, en utviklingsroman med negativt utfall (død), som formelt har et sentralperspektiv og formelt, i stor grad består av hovedpersonens indre monolog. Og der sjangeren “Et vintereventyr”, som er bokas undertittel, viser til det som ikke kan tid- og stedfestes, det som ikke er “sant”, det som er “eventyr”. Nansen og Johansen er romanpersoner. Hovedpersonen Hjalmar Johansen er skapt i bildet av den virkelige Hjalmar Johansen som tok sitt eget liv. Det har gjort han interessant som romanperson og fyllt han med mulige uforløste konflikter som forfatteren Rifbjerg har skapt. Sett i lys av den store kvantitative vekt vintereventyret *Nansen og Johansen* får i avhandlingen, mener jeg at en grundigere og mer prinsipiell konkretisering av hva forholdet mellom fiksjons- og sakprosaetekst består i, hadde vært på sin plass.

Trass i denne kritikken har Silje Solheim Karlsens skrevet seg inn i forskningsfeltet ekspedisjonslitteratur på en sjølstendig måte gjennom sine komparasjoner med skjønnlitterære tematiseringer av Fram-ferden. Hun har også gjort det på en språklig-stilistisk god måte, som gjør avhandlingen svært lesverdig og tilgjengelig. Mine kritiske kommentarer til prosjektet anfekter ikke dette. De har først og fremst sitt utgangspunkt i det jeg oppfatter som det metodologisk og analytisk vanskelige i prosjektet: Å etablere et helhetlig tekstkorpus; å få de to teksttypene, ekspedisjonsberetning og fiksjonsfortelling, til å danne en tekstlig helhet som legger til rette for et analytisk arbeid der de to teksttypene gjensidig åpner for en forståelse av diskursen.

Til slutt vil jeg gratulere Silje Solheim Karlsen med avhandlingen og ønske lykke til med videre litteraturforskning. Du har vist at du har evnene og gløden som skal til.